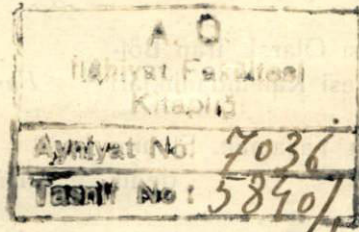

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından
üç ayda bir çıkarılır.

İÇİNDEKİLER

Başlarken

İslâm İlm-i hâli

Prof. Y. Ziya Yörükân

Muhyi'd-din Arabî ve Tasavvuf

Saffet Kemalüddin Yetkin

Türk Minyatür Kaynaklarına Bir Bakış

Tahsin Öz

İslâm Sanatının Mahiyeti

Prof. Suut Kemal Yetkin

Sarı Saltuk Hakkında Bir Fetva

Prof. M. Tayyib Okıç

Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei

Doçent Neşet Çağatay

Abidelerin ve Hayrat Binaların Bakımı

Halim Baki Kunter

Hadîs-i Erbaîn Nev'inin Doğuşu ve Amilleri

Abdülkadir Karahan

Sanat ve Tarih Vesikası Olarak İran Bölgesi Kalemhanlıkları

Furuzan Selçuk

Dünyada Ebedî Hayatı Yaşamak Elimizdedir

Asistan Cavit Sunar

El-Hatib El-Bağdadi ve Takyid Al-ilm Adlı Eseri

Ahmet Ateş

Kitab-ü Tefsir-il Esmâ-i Ves-sıfat Hakkında

*Prof. Y. Ziya Yörükân***Tahlil ve Tenkitler :**

İslâm Sanatı

Prof. Suut Kemal Yetkin

FÜTÜVVET-AHİ MÜESSESESİNİN MENŞEİ MESELESİ

DOÇ. Dr. NEŞ'ET ÇAĞATAY

XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar bu müessesenin adı olarak ve ekseriya «mürüvvet» kelimesiyle müterafik bir şekilde kullanılan «fütüvvet» kelimesi, lûgat mânasında, müfret olarak asâ vezninde «الفتاء» = delikanlı, cüvan, sahi, kerim ve cüvanmerd adam; cemi halinde, «fityan»; ubuvva vezninde «futuvva» şeklinde, kerem, mürüvvet ve cüvanmerdlik mânasına gelmektedir¹.

Kur'anda (قالوا سمعنا فتى يذكرهم يقال له ابراهيم) âyetinde *Hazret-i İbrahim*'in, Allahın birliğine inanıp putları kırmak suretiyle zalim *Nemrud*'a karşı şecaat ve mertlik göstermesi itibariyle yukarıki mânaya delâlet ettiği anlaşılmaktadır².

Yusuf sûresinin 30. ve Kehf sûresinin 60-63. âyetlerinde de, köle mânasına gelmektedir.

Tasavvufta, ıstılah mânasında ve «ehl-i hakikat ıstılahında» kaydiyle «Ta'rifat, ta: halkı, dünya ve ahirette kendi nefesine tercih etmektir³ denmekte; R. Dozy, «feta» yı, gençlik zevkleri (les plaisirs de la jeunesse) olarak tarif etmekte ve Peygamber *Hz. Muhammed*'in sülâlesine mensup olanların, menşe'lerini cediti âlâlarına kadar götürerek kendilerini, bir nevi yiğitlik payesi, haysiyeti kazanmış olan Fütüvvet'in, hakikî mümessilleri addettiklerini ve fütüvvet'in, kemal, asalet ve yüksek meziyetler demek olduğunu söylemektedir⁴.

İmam Kuşeyrî, risalesinde ayırdığı fütüvvet babında; (انهم فتية آمنوا بربهم وزدناهم) (âyetleriyle başlayarak⁵, hocasından naklen: «fütüvvet, kulun başkasının emrinde olması ve onun maslahatı ile mukayyet olmasıdır», diyor⁶.

Ahi ıstılahına gelince: «اخ» kelimesi, Arapçada erkek kardeş ve yâr ve siddik anlamına gelir; bağlanacak ip demek olan الآخية kelimesinden alınmıştır. ıstılah olarak M. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kelimeye bir (ى) ilâvesiyle, *Anadolu*'daki fütüvvet birliklerine verilen bir isim gibi ve fütüvvet mukabili kullanılmış görünmekte ise de sonuna gelen (ى) harfi, ister nispet (ى) si olsun ister olmasın, kullanılışında tam bir mâna ifade etmemektedir. *J. Deny*, «Ahi» kelimesinin, evvelce zannedildiği gibi, Arapça asıldan gelme değil, Türkçedeki, eli açık, cömert mânasına kullanılan (akı) kelimesinden geldiğini ortaya

¹ Bak. Asım Efendi, Kamus tercümesi, İstanbul 1305 tab'ı, «الفتاء», ve «الفتوة» maddeleri. Ta'rifat-ı Seyyid Şerif, İstanbul, 1318 «الفتوة» maddesi.

² «İbrahim denen bir fetadan, onlardan bahsettiğini işittik» Kur'an, XXI, 60.

³ Bak. Ta'rifat-ı Seyyid Şerif, İstanbul, 1318 «الفتوة» maddesi.

⁴ Bak R. Dozy, Supplément aux Dictionnaires Arabes, Paris 1927, 2. éd. II, «فتوة» maddesi.

⁵ «Onlar Rablarına iman etmiş gençler (fetalar) di, biz onların hidayetlerini artırdık.» Kur'an, XVIII, 13.

⁶ Bak. Risalei Kuşeyriye, 1318 Mısır tab'ı, ss. 122; Tercümei Risalei Kuşeyriye, İstanbul, Ayasofya kütüphanesi 1712 No. lı yazma, yaprak 118 a.

atıyor ki⁷ Arapça asılda, bu şekliyle tam olarak bu mânaya delâlet etmemesi ve (akı) kelimesinin, *Divan-ü Lûgat-it-Türk'te*⁸ ve *Hibet ül-Hakayık'ta*⁹ aynı mânada kullanılmış olması bu iddiayı eski kaynaklar olarak kuvvetle teyit etmektedirler.

* * *

Adının lûgat ve ıstılah mânalarını bu şekilde kısaca kaydettiğimiz bu müessesenin bugünkü anlamıyla zuhur ve inkişafını, tetkik ettiğimiz eser ve kaynakların verdikleri malûmata göre şu üç safhada mütalâa etmek icabetmektedir:

1 — Fütüvvet kaide ve nizamlarının, aşağıda mevzuubahsedeceğimiz maksatla, bazı umumi esas ve prensiplere, reisliğinin — o zaman için — hilâfet makamına bağlanmasına kadar geçen devirdeki vaziyeti.

2 — Abbasî halifesi *Nâsır Lidinillâh*'ın yaptığı tensikat tesirinin, gerek *Anadolu* dışında, gerekse *Anadolu*'da, fütüvvet veya Ahi birlikleri adlarıyla anılan teşekküllerde, sair mezhep ve tarikat akide ve merasiminin bâriz olarak karışmadan devam ettiği devirdeki durumu.

3 — Tedricî bir surette, daha Osmanlıların yayılmaya başladıkları zamanlarda olmakla beraber, bilhassa, M. XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarından itibaren, *Anadolu*'da, *İran*'dan idare edilen ve Bektaşî tarikatı mensupları vasıtasıyla büyük faaliyet gösteren Şii propagandacılar'ın telkinleriyle, geniş halk kütlesini içine almış Ahi teşkilâtı tüzüklerine, yani fütüvvetname'lere birçok Şii akidelerinin sokulduğu devirdeki durumu.

I

Abbasî halifesi Nâsır Lidinillâh zamanına kadar fütüvvet müessesesi

Müessesenin menşei mevzuubahs olacak olan bu bahiste, kendi görüş ve mütalâalarımızı söylemeden evvel, şimdiye kadar bu sahada uğraşmış ve neşriyat yapmış belli başlı müelliflerin bu husustaki fikirlerini kısaca gözden geçirelim:

Fuat Köprülü'nün fikri:

Prof. Dr. *Fuat Köprülü*, fütüvvet müessesesini, daha ziyade teşekkül etmiş bir müessese olarak göz önüne alıp tetkik etmiştir. *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar* adlı eserinde, netice olarak, sanatkârlara istinadeden ve akidelerini o vasıta ile yayan bir tarikat addedebileceklerini¹⁰, «*Les origines de L'Empire Ottoman*» adlı eserinde de: İslâmdan evvel Orta Asya Türk devletlerinde mevcut olan, kahraman ve muharip mânasına gelen «alp»ler, islâmiyetten sonra, aynı mahiyette olan «gaziler» teşkilâtıyla alâkalı gördüğünü, bunların, *Samanoğulları*, *Gazneliler*, *Abbasiler*, *Tahrîler* ve *Selçuklular* devirlerinde, *Seyhun* havalisinde, *Horasan*'da, *İran*'da, *Irak*'ta, *Suriye*'de, *Şimalî Afrika*'da, *Anadolu*'da, yer yer ve zaman zaman

⁷ Bak. J. Deny, J. A., IX. série, tome XVI. p. 183.

⁸ Bak. *Divanü Lûgat-it-Türk*, T. D. K. neşri, I, 90.

⁹ Bak. *Hibet ül-Hakayık*, Necip Asım neşri, kısım I, ss. 52-57; kısım II, ss. 25 ve müteakıp.

¹⁰ Adı geçen eser, İstanbul, 1918, ss. 231-243.

görülen ve emirlerin, devlet adamlarının ve büyük ticaret erbabının, kendilerinden istifade ettikleri, dahilî ve haricî düşmanlara karşı harb eden, karışıklıklardan istifade ile çapulculuk yapan ve adedî ehemmiyetleri dolayısıyla hükümet tarafından teşkilâtları resmen tanınan, *Ayyar, Şuttar, Fityan, Nubuwiya, Mutatawua, Rünud* ve bu neviden olan sınıflarla aynı menşe'den olduklarına işaretlerle, herhalde en eski zamandanberi aynı hayat şartlarından doğmuş olan, ticaret ve sanayi merkezlerinde bulunan bu sınıfı terki eden insanların, isim, giyiniş ve ahlâkî prensipleri zamanla azçok değişiyor, gençler, vaziyet hâsıl oldukça hırsız, eşkiya yahut kabadayı oluyorlar; dahilî kavgalarda, yahut hudut mücadelelerinde, gönüllü veya ücretli askerler gibi hizmet ediyorlar; aralarından bazılarının mensub olduğu san'at korporasyonlarıyla münasebete giriyorlar ve işsiz oldukları veya müsait zemin buldukları zaman büyük merkezlerde içtimâî nizamı karıştırıyorlardı diyor¹¹.

Muallim Cevdet'in fikirleri:

«*Büyük Mecmua*»nın 1335 yılında intişar eden 5.—10. sayılarında «*İslâm-Türk Teşkilât-ı Medeniyesinden Ahi Müesseseleri*» başlığı altında yazdığı makalelerinde, bunların menşeleri hakkında kat'î bir şey dememekte ve diğerleri gibi, daha ziyade teşkilâtı müesses vaziyetiyle ele alıp; telkin ettikleri âdabı ve usulleri, *Selmân-ı Fârisî ve Hazreti Ali* delâletiyle, Sasanî ve Muhammedî olmak üzere başlıca iki kaynaktan aldıklarını, Ahi kelimesinin kardeşler demek olduğunu, teâvün itibariyle, bazı farklarla garbin «*Frèses*»lerine benzediklerini kaydediyor.

Franz Taeschner'in fikirleri:

«*Anadoluda Ahilerin Tarihine Dair*» adlı tetkikinde, eserin isminden de anlaşıldığı üzere, menşe'leri meselesine temas etmeden, Ahiler'in Anadolu'da görünüşleri ve mahiyetleri üzerinde bazı mütalâalar ileri sürüyor¹².

C. Van Arendonk'un fikirleri:

İslâm Ansiklopedisinde «*Futuwa*» maddesini yazmış olan müellif, fütüvve kelimesinin, peygamber *Hazreti Muhammed*'den evvelki ve sonraki mânaları, tasavvuf ıstılahındaki anlamı, kısaca *Nâsır Lidinillah*'ın fütüvveciliği, Anadolu'daki Ahiler'in daha ziyade *İbn-i Batuta*'nın rivayetine nazaran mahiyetleri üzerinde durmuş, müessesenin menşei ve erkânının nereden geldiği hakkında fikir verecek bir tetkik ortaya koymamıştır¹³.

Vladmir Gordlevskij'nin fikirleri:

Müellif menşe meseleleri hakkında, garp şövalyeliğine, gene şarktan gelmiş fütüvve merasim ve âdetlerinin, eski Samî milletler'den bakiye kaldığı fikriyle

¹¹ Bak. adı geçen eser, Paris, 1935, p. 74-78, 101-112. Müellif, bu ve bundan evvelki notta zikredilen eserlerinde, meseleyi ayrı bir başlık altında mütalâa etmiştir; bunlardan başka şu eserlerinde de bu mevzu temas eder: 1 — *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1923. 2 — Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931. 3 — *Türk Tarih-i Dînîsi*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi talebe cemiyeti neşriyatından, *Anadoluda İslâmiyet kısmı*, İstanbul 1341. taş basma, ss. 561-594. 4 — *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu Meselesi*, *Hayat Mecmuası*, I, s. 11. ss. 220; s. 12 ss. 222. 5 — *Ankara ve Ahiler*, *Hayat Mecmuası*, I, s. 21, ss. 402. 6 — *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1338, s. 4, ss. 281 vdd. *Anadoluda İslâmiyet*, aynı mec. s. 5, ss. 385 vdd. s. 6, ss. 457 vdd.

¹² Bak. ZDMG, 82, n. F. 7, 1928, s. LXXXIV.

¹³ Bak. *İslâm Ansiklopedisi*, «*Fütüvvet*» maddesi.

hareket ederek; fütüvve fikirlerinin çoktanberi — belki halife *Nâsır Lidinillah*'ın cülüsünden daha önce — Edesse (Urfate), Suriye sahillerinde ve Kudüs Kırallığı'nda yayıldığını ve bunun naşirlerinin, faal fütüvveci olan *İsmaililer* olduğunu söylüyor. Şövalye kardeşliğine alınma merasimi (kadehten içme, şalvar giyme, arkaya vurma, saç kesme) eski *Samî kavimler* âdetlerinden gelen ve hristiyanlığa da sokulan akisler olsa gerektir. Bu âdet ve merasim, Suriye'de yerleşmiş; buradan da Irak'a, Bağdat'a Araplardan da *Selçuklular*'a ve onlarla Anadolu'ya geçmiştir. Haçlılar ise, bu âdetleri doğrudan doğruya Suriye'den alıp batıya, Avrupa'ya götürmüşlerdir; diyor¹⁴.

Bize göre menşe' meselesi:

Nâsır Lidinillah zamanında, *Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî* tarafından ele alındığı sırada sarih olarak ifade edilmekle beraber, daha evvel, fütüvvetten bahseden eserlerin en eskisinden, *Suhraverdî*'ye gelinceye kadar, hepsinde fütüvvet hakkında fikir beyan edenler, büyük bir ekseriyetle tasavvuf erbabındandırlar; *Ebu Abdurrahman Süllemî*, *İmam Kuşeyrî* ve bunlardan naklen, *Ali b. Hüseyin b. Ca'duviyye*'nin, *Ahi Ahmed Mücib b. Şeyh Muhammed b. Mikâyil ül-Erdebîlî*'nin fütüvvetnameler'inde ve diğer fütüvvetname'lerde adları geçen, *Ebu Bekr Verrak*, *Câneyd-i Bağâdî*, *Nasrâbâdî*, *Şakik-i Belhî*, *Sirrii Sakatî*, *Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî*, *Ebu Muhammed Ruyem b. Ahmed b. Yezid* ila. gibi.

Bu mutasavvıfların, fütüvvet vasıflarından, temiz ahlâkın kemal mertebesi ve bu vasıflarla muttasıf kimselerden, insanı kâmil, sahî, kerim şahıslar olarak bahsetmeleri, *Ebu Abdurrahman Süllemî*'nin Horasan meşayihî'nden ve mutasavvıflarından, fütüvvette büyük bir zat olan H. 240 (M. 854) tarihinde vefat etmiş bulunan *Ahmed b. Hadraveyh*'in, memleketinde, fityan'ın reisi, Şâtır bir Ayyarı davet etmek istediğinde, ailesiyle muhaveresini nakletmesi¹⁵, kendisinin de fütüvvetle alâkalı olduğunu, hiç olmazsa, bu karı koca arasındaki konuşmaya şahit olduğuna göre, bunlarla dostluk münasebetleri idame ettirdiğini anlatmaktadır. Gene *Kuşeyri*'deki kayıtlardan, meselâ, *Nuh Ayyar Nisâbüri*'den yukarıda geçen, şâtır bir ayyardan, Nesa ve Nisabur ayyarları'ndan bahsetmesi, şâtır'lığın ve ayyar'lığın, fütüvveci'liğin yüksek dereceleri, ka-

¹⁴ Müellifin bu fikirleri hakkında şu eserine bak. *Gesudarstvo Selçukidov M. loi Azii*, Moskova, Leningrad, 1941, ss. 106-113. Bundan başka, bu husustaki tetkikleri, *Zapishi Kollegii Vosthovedov*, II, ss. 235-248 de ve, *Bulletin de L'Académie des Sciences de L' U. R. S. S.*, 1947, p. 1172 - 1194 dedir. *Zapishi Kollegii*'de çıkan makalesi hakkında, *Georg Vajda*, *Revue des Etudes Islamiques*, Paris, 1934, cahier I, p. 79-88 de bir tenkid neşretmiştir.

¹⁵ Muhavere şudur: «Şeyh Ebu Abdurrahmân üs-Süllemî bana dedi ki, Ahmet b. Hadraveyh'in, karısına şunları söylediğini duydum: — memleketinde Fityan'ın reisi olan Şâtır bir Ayyar'ı davet etmek istiyorum.

— Karısı: Sen Fityan davefinin hakkından gelemezsin.

— Kocası: Davet etmeyince olmaz.

— Karısı: Madem davet etmeye karar verdin, koyunları, inekleri ve eşekleri keser, adamın kapısından, senin kapına kadar saçarım.

— Kocası: Koyunları, inekleri anladım, eşeklere ne oluyor?

— Karısı: Sen evine feta çağırıyorsun, mahallenin köpeklerine bundan hayır gelmesin mi? (pay düşmesin mi?) dedi.»

İmam Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyriye*, 1318 Mısır tab'ı, ss. 123; Ayasofya kütüphanesindeki yazma nüsha, No. 1712, yaprak 119 a.

demeleri olduğu, bunların, yemek yemek, hizmetçilerine karşı muameleleri ve saha-
vet göstermek hususlarında birbirlerini imtihan etmeleri, fütüvvet âdabı, kai-
deleri hakkında esaslı fikirler vermekte ve tasavvuf erbabının da, bu vasıfları
ve kaideleri benimsedikleri, tecviz ettikleri tebarüz etmektedir¹⁶.

Ebu Hafs Ömer üs-Suhreverdî'nin, fütüvvetin, tasavvufun bir cüz'ü ol-
duğu hakkındaki sözleri¹⁷, ilk devirlere ait bu malûmatla karşılaştırılınca, fütüv-
vetin menşeinin, tasavvufufla sıkı sıkıya alâkalı ve hattâ onunla müşterek olduğu
neticesine varılabilir.

Hicrî ikinci yüzyıl sonları ile, üçüncü yüzyıl başlarında (milâdî dokuzuncu yü-
z yıl başları), Irak, İran, Horasan ve Maverâünnehr havalisinde, tasavvuf
erbabının, evsaf ve hareketlerini takdir ettikleri şuttar ve ayyarlardan başka,
Mübeyyizeler, Hurremiler, Cavidaniler ilâ. gibi adlar altında teşki-
latlanmış hétérodoxe birliklerin de, muhtelif sahalarda ve muhtelif reisler idare-
sinde faaliyette bulduklarını biliyoruz. *Kuşeyrî*'den evvelki zamana ait malûmat
ihtiva eden kaynaklar bunlara dair birçok vak'a ve hâdiseler zikretmektedirler;
bu cümleden, hicrî III. milâdî IX. yüzyıl tarihçilerinden *Taberî*, H. 201 (M. 817)
tarihinde, Şâtırların, Bağdad'da, büyük bir teşkilâta ve kuvvete sahip olduk-
larını, hükûmet kuvvetlerini meşgul edebilecek bir vaziyette bulduklarını kay-
dediyor.¹⁸

Hicrî VI. Milâdî XII. yüzyıl tarihçilerinden *İbn ül-Esir İzzeddin*, H. 422 (M.
1030) vukuatı meyanında, Ayyarlarla, diğer teşekküllerin, Bağdad'da arala-
rından bir zümrenin, gazaya azmetmesi üzerine, halife tarafından kendilerine
menşur ve bayrak verildiğini, fakat, sonradan, bunların gürültü ve arbede
çıkarmaları ile, halifenin, sözünden dönmesinden dolayı isyan ettiklerini¹⁹; H. 424
(M. 1032) vukuatı sırasında, Bağdad'daki Ayyarların, *Abbas Oğulları* hâkimiye-
tini ellerine geçiren *Al-i Büveyh* sultanına karşı isyan eden ve onu bir mescide
hapseden askerlerin elinden sultanı kurtardıklarını²⁰; H. 425 (M. 1033) senesi
vukuatını zikrederken, Ukbere âmili ile dost olan ve Bağdad'ın şark tara-

¹⁶ Bak. aynı eser, matbu nüsha, ss. 123 vdd.; Ayasofya kütüphanesindeki yazma nüsha,
No. 1712, yaprak 119 a. vdd.

¹⁷ Bak. Şehabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhreverdî, İdalet ül-İyan Alelbürhan, İstanbul Murad
Molla kütüphanesi, No. 1447. yazma eser, yaprak 132-134.

¹⁸ *Tarih-i Taberî*, 1939 Mısır tab'ı, VII. 136. Hurremiler ve Cavidaniler hakkında fazla malûmat
için bak. Mehmet Şerefüddin (Yaltkaya), Fatımiler ve Hasan Sabbah, Darülfünun İlahiyat Fakültesi
Mecmuası, birinci sene, s. 4, ss. 4 vdd. Bunlar hakkında Taberî, aynı cilt, ss. 141. Mübeyyizeler
hakkında, aynı cilt ss. 142.

¹⁹ Bak. İbn ül-Esir İzzeddin, El-Kâmil Fi't-Tarih, 1301 Mısır tab'ı, IX, 174; 1353 Mısır tab'ı,
VIII, 355-356.

²⁰ Bak. İbn ül-Esir bu hususta şöyle diyor: «Bu senenin ramazanında (H. 424=M. 1032 ağus-
tos) askerler isyan ettiler; Celâl üd-Devle'yi yakaladılar ve evinden çıkardılar; sonra, tekrar evine
dönmesine müsaade ettiler. Bunun sebebi, bunların haberi olmadan, Celâl üd-Devle, vezir Ebül-
Kasım'ı çağırdı; Ebül Kasım gelince, askerler, kendi mallarına ve mülklerine tsarruz için geldiğini
zannettiler, bundan dolayı korktular ve evinin önünde toplandılar; eve hücum ederek onu mescide
götürdüler; evini yağma, kendisini hapsedtiler. Bu sırada, askerlerden bir kısmının kumandanları,
halktan kendilerine katılanlar ve Ayyarlar geldi. Onu mescidden çıkarıp evine gönderdiler. El-Kâmil
Fi't-Tarih, 1301 Mısır tab'ı, IX, 179. 1353 Mısır tab'ı, VIII, 5.

Celâl üd-Devle, H. 403 (M. 1012) yılında vefat eden Âl-i Büveyh hükümdarı Baha üd-Devle'nin
dört oğlundan biridir; Celâl üd-Devle, bu hâdiseden sonra kaçmış, yerine, İbn ül-Esir'in Ebu Kâlicar
dediği, Celâl üd-Devle'nin kardeşi İmad üd-Din Ebu Kâlinear üd-Merzban geçmiştir ki, Fars ve
Kirman'da hükümdarlık etmiştir. Bak. Halil Edhem (Eldem), Düvel-i İslâmiye, ss. 187.

finda müteaddit hazineleri vurduran, bir cum'a namazında, camide, kendi taraftarlarından büyük bir cemaatin, hutbede adının zikredilmesini istedikleri ve bu yüzden çıkan kavgada pek çok kimsenin öldüğü, fütüvvet ve mürüvvet sahibi, kadınlara as'â taarruz etmeyen, aman dileyenleri affeden *Bürcümî* adında bir *Ayyar*'dan bahsetmektedir²¹.

Gene *İbn ül-Esir*, H. 532 (M. 1138) tarihinde Bağdad'da, Irak'ta birçok avenesi bulunan, etrafında kalabalık bir güruhla, açıktan açığa, atlara binerek dolaşan, gösteriş yapan ve Bağdad valisi *Şerif Ebu Kerem*'in, kendisinden korktuğu, bir dereceye kadar şerrinden emin olabilmek için Eziç Kapısı'nın muhafızı bulunan kardeşi oğlu *Ebu Kasım*'a ondan şed kuşanmasını ve fütüvvet seravili giymesini tavsiye ve emrettiği, çok zamanlarını, civarda köylerde geçiren ve *İbn-i Bezzaz* adındaki arkadaşıyla beraber, Anbar kasabasında, kendi namlarına para bile bastıran *Ayyar İbn-i Bekran*'dan bahsetmekte²², H. 538 (M. 1143) yılında, *Sultan Mes'ud*'un kayın biraderi olan *Kavurd*'un oğlunun, ve vezirin oğlunun, kendilerinden hisse almaları yüzünden, takip edilememeleri sebebiyle *Ayyarların* faaliyetinin çoğalıp azdığını söylemektedir²³.

Ayyarların, fütüvvet vasıflarını haiz ve tasavvuf erbabı tarafından methedilen kimseler olduklarını, yukarıda zikrettiğimiz kaynakların kaydettiği gibi, gene fütüvvet anlamının, civanmertlik ıstılahıyla de ifade edildiğini ve civanmertlik vasıflarıyla, hem *Ayyarların*, hem de, *sofilerin* muttasıf olduklarını yani, aynı mânada başka bir ıstılahla, *Ayyarların* ve *Sofilerin* fütüvvecilikte aynı mahiyette olduklarını tebarüz ettiren, *Nâsır Lidinillah* devrinden evvel yazılmış, başka kaynaklar da mevcuttur: bu meyanda, eserini, üstadım diye zikrettiği *İmam Kuşeyri*'nin (doğumu H. 396 = 1005; ölümü H. 465 = M. 1072) ölümünden sekiz sene sonra, yani, H. 473 (M. 1080) yılında²⁴ yazmış olan «*Unsur ül-Meâlî Keykâvus*» tarafından, oğlu «*Giylanşah*» için (Nasihatnâme) adıyla yazılmış, sonraları (Kabusnâme) ismiyle şöhret bulmuş olan eserinde, civanmertliğin esası, sözünde sabit olmak, lüzumsuz söz söylememek, sabırlı olmak gibi üç vasıfta toplanmış ve *Ayyarlar* arasındaki civanmertlik, yürekli ve cesur olmak, her işte sabırlı olmak, sözünde sabit olmak, pâkdâmen olmak, temiz kalbli olmak, kendi menfaati için başkasının ziyanını istememek, esir üzerinde — burada her halde köleler kastediliyor — eli uzunluk (dest dirazlık) etmemek, tikeslere yardım etmek, zalime karşı mazlumun hakkını korumak, doğru sözlü, helâl lokma yiyen musibeti kendisine rahat bilen kimselerin hali olarak tavsif edildikten sonra, *Merv Ayyarları*'nın yanından, *Kûhistan Ayyarları* yanına imtihan için gelen bir *Ayyarın*, *Kûhistan Ayyarlarından Fazl-ı Hemedânî*'nin, mesele hakkındaki cevabı üzerine, münakaşayı kaybettiğini, imtihanda mağlûp olduğu²⁵ ve

²¹ Bak. *İbn ül-Esir*, El-Kâmil, 1301 Mısır tab'ı, IX, 182.1335 Mısır tab'ı, VIII, 7.

²² Bak. Bundan evvelki notta adı geçen eser, 1301 tab'ı, XI, 29. 1353 tab'ı, VIII, 362.

²³ Bak. Aynı eser, 1301 tab'ı, XI, 43.1353 tab'ı, IX, 7.

²⁴ Mercimek Ahmed tarafından, M. XV. yüzyılın ilk yarısında, Farsça aslından Türkçeye tercüme edilen eseri, yeniden gözden geçirerek neşreden Orhan Şaik Gökyay, önsözünde, bunun, H. 475 (M. 1082) tarihinde yazıldığını söylüyorsa da, metinde, müellif H. 473 (M. 1080) yılında yazıldığını kaydediyor. Bak. Kabusname, İstanbul 1944, Maarif Matbaası, ss. 393. ve ss. 1.

²⁵ Hâdise şudur: (hulâsatan) bir gün Kûhista Ayyarlar toplanıp oturmuşlarken bir kimse gelip içeri girmiş; kimsin? ne için geldin? diye sormuşlar; o da; Merv Şehri'nin Ayyarları tarafından size selâm getirdim ve bir meseleyi sormağa geldim; eğer doğru cevap verirseniz size tâbi olmağa razıyız; muvafık cevap veremezseniz bizim yüksekliğimizi tasdik edeceksiniz dedi. Soru nedir

civanmertliğin, Ayyarların sıfatı sayıldığı, o zamanlarda Ayyarların, sipahilerin ve bazarcıların — burada herhalde ticaretle meşgul kimseler kastedilmiş olacak — kendilerinin civanmert olduklarını iddia ettikleri kaydediliyor.

Müellif, halkın, «sahib-i ma'rifet» ve «zahid» dedikleri, din ve takva ehli, sofî ve müteşerri' dervişlerin civanmertliğinin de, ayyarların ve sipahilerin civanmertliğinden daha fazla olması icabettiğini, bunların, zahitliklerine göre, zahitlikleri nisbetinde söz söylemeleri, yaşayışlarının, zahidane ve islâm dinine uygun, riyadan uzak, din düşmanlarından gayrisine hiddetlenmeyen, halkın, and içmekten ve talâktan korkmıyacağı fetvaları kimseye vermiyen, fakat, dine faydalı fetvaları ve ilmi, halka, tama'sız öğreten, dinini dünyaya satmıyan fasıki, halk arasında fiskından dolayı melâmet etmiyen, kendi mezhebini yükseltmek için, başka mezhepler sâliklerine kâfir demiyen kimseler olduklarını yazmakta ve Isfahan, Horasan, Taberistan ve Parsî dervişleri hakkında da: Isfahan, dervişleri insaf alırlar vermezler; Horasan dervişleri, hem insaf alırlar hem verirler; Taberistan dervişleri, ne insaf alırlar ne de verirler; Parsî dervişleri, başkasına insaf verirler kendileri almazlar demektedir²⁶.

*
**

Yukarıda geçen, bazı farklarla, Ayyarların, Sofîlerin ve dervişlerin sıfatı olarak gösterilen, civanmert ıstılahtıyla de ifade edilen, bir sosyal sınıfın ahlâkî prensipi olan fütüvvecilik, biraz evvel zikrettiğimiz eserlerde, daha Abbâsî halifesi *Nâsır Lidinillah*'tan üç yüz dört yüz sene evveline ait malûmata göre²⁷, tasavvuf müessesesi gibi, islâmiyetin intişarıyla başlamış ve belki, ehl-i tasavvuf'un daha kuvvetli bulunduğu islâmî ilimlerle mücehhez olmayarak, yalnız, islâm dininin her müslüman için kâfi gördüğü asgarî şartlarla âmil, mutasavviflerin, dünya malına ve hevesatına karşı müstağni bulunmalarına mukabil, bunlar, işleriyle güçleriyle meşgul, sehavet ve cömerdlik gösteren, din düşmanlarına karşı mücahid kimseler olarak, islâm tarihinde, *Ali-Muaviye* mücadelesiyle başlayan şia fırkaları'nın, ehl-i sünnet akaidine aykırı hareketlerine mâni olmaya çalışan sofîlerle hemfikir, onların âdab ve erkânına muvazi ve onlar tarafından takviye edilen kimselerin teşkil ettiği bir müessese gibi görünmektedir. Nitekim, *İmam Kuşeyrî*'nin, risalesinde²⁸, *Şehab üd-din Ebu Hafs Ömer*

dediler; Mervli: 1 — Civanmerdlik nedir? 2 — Bir yoldan bir kimse gelip geçse, arkasından, elinde bir yalın kılıç bulunan ve önce geçenin canına kastedip öldürmek niyetinde olan biri gelip, o yolda duran bir Ayyara, şu kılıklı birisi geçti mi? diye sorsa ne cevap vermek lâzımdır? çünkü, geçti dese, gamzetmiş olur; görmedim dese, yalan söylemiş olur; yalan ve gamz ise, Ayyara yakışmaz. Hem gamzetmemiş olmak, hem de yalan söylememiş olmak için nasıl cevap vermeli?

Kûhistan Ayyarlarından Fazl b. Lestei Hemedanî adında birisi ortaya atılıp: 1 — Civanmertliğin aslı, sabır ve doğruluktur. 2 — 2. Sualin cevabı da şudur: Ayyar, oturduğu yerden bir iki adım ileri varıp, ben buraya geleli öyle bir adamın geçtiğini görmedim demelidir ki, bu suretle, hem gamzetmemiş, hem de yalan söylememiş olur; dedi. Bunun üzerine, Mervden gelen, Merv Ayyarlarının ulusu imiş, cevabı beğendi, Kûhistan Ayyarlarına baş indirdi, biat verdi gitti. Bundan evvelki notta zikredilen eser, ss. 377-379.

²⁶ Bak. Bundan evvelki notta adı geçen eser, ss. 369-393.

²⁷ Taberî, H. 201 (M. 817) senesi vukuatında bunlardan bahsetmektedir; Nâsır Lidinillah ise, H. 622 (M. 1225) yılında ölmüştür.

²⁸ Kuşeyrî, burada: «Resulden sonra İslâm fâzıllarına sahabe dendi; o asır da geçince, ikinci asır ehline «tâbiîn» dendi; bunlardan sonra gelip, tâbiîn'e mütabaat edenlere «etbai tâbiîn» dendi;

üs-Suhraverdî'nin, Avarif ül-Maarif'inde²⁹ söyledikleri gibi, Sofiler, «sofî» adıyla anılmaya, hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru başlamakla beraber, *Hazret-i Muhammedin* yakını bulunan, onun hareketlerine iktida eden «a s h a b» arasında ve daha sonra bu ad meydana çıkıncıya kadar yaşamış ulema arasında, sonradan sofî denen bu zümrenin riayet ettikleri adab ve erkânla amel eden kimseler mevcuttur.

Fütüvvecilerin, sofilerle aynı menşe'den sayılabileceklerinin bir delili de eski devre ait, fütüvvet şecerelerinin bazılarında, *Ali b. Ebu Talib'e* kadar çıkarılan fütüvvet pîrlerinin, şeyhlerinin büyük bir ekseriyetinin tasavvuf ehlinden şahıslar olmasıdır. Bu, onların, kendi zamanlarında fütüvveciliğe intisap edenlere, merasim, âdab ve erkânda reislik ettiklerini, fütüvvet akide ve sıfatlarını öğrettiklerini ifade eder.

* *

Daha ziyade *İbn-i Kesir*, *Utbi* ve *Gerdizî* gibi M. XI. yüzyıl tarihçilerinden ve *Beyhakî*, *İbn ül-Esir* gibi M. XII. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinden istifade etmiş olan Prof. Dr. *Fuat Köprülü*, *Louis Massignon* ve bunların fikirlerine iştirak eden müsteşriklerin ortaya attıkları, fütüvveciliğin, Batınlıktan neşet ettiği meselesine gelince:

Ali-Muaviye mücadelesinden itibaren meydana çıkan Şia fırkalarının bir muhalif gurup olarak tarih sahnesinde görünmeleri, hicrî II. yüzyıl sonlarında (milâdi VIII. yüzyıl ortaları) ise de, devamlı, müessir bir teşkilât olarak faaliyette bulunmaları, *Fatimî Devleti*'nin kurulmasından sonra, yani, hicrî IV. (milâdi X.) yüzyıl başlarındadır.

Abbasîler'e muhalefet eden ve onları kendilerine rakip sayan, Alevî ünvanını kendilerine şiar edinenler, ancak Abbasî halifesi *El-Muktedir Billâh Ebül-Fazl Cafer* zamanında (saltanatı H. 295=M. 908—H. 320=M. 932). Şimalî Afrikada, zaten çökmek üzere bulunan *Ağlebî Devleti*'ni ortadan kaldırarak bir hükümet kurabildiler. *Fatimîler* adıyla anılan bu hükümetin ilk halifesi, *El-Mühtedî Billâh* lâkabını alan, *Ebu Muhammed Ubeydullah*'tır ki, buna nispetle bu hükümete «Ubeydiye» veya «Benî Ubeyd» dahi denilir. *Cafer-i Sadık*'ın (vefatı,

ondan sonra, nâs muhtelif olup, mertebeleri mütebayın oldu; nâsın havassı'ndan dine kuvvetle bağlı olanlara, «zühhad» ve «ubbad» dendi; ondan sonra, her fırka aralarında zâhit olduklarını iddia ettiler. Kalblerini ve nefislerini gafletten muhafaza eden ehl-i sünnet havassı, tasavvuf ismiyle müteferrid oldular ve o büyüklere bu isim, hieretten iki yüz yıl geçmeden meşhur olmuştur» demektedir. Bak. İstanbul, Ayasofya kütüphanesi, 1712 No. 1 yazma, yaprak 10 b 11 a.

²⁹ Şehabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî, «Avarif ül-Maarif» Ayasofya Küt. No. 1714, yaprak 37 b. Mutasavvıfların, fityanla sıkı münasebette olduklarına, onlarla beraber muharebelere iştirak ettiklerine dair birçok misaller vardır; meselâ, Kuşeyrî, Ebu Ali Şakik-i Belhî'den bahsederken: Horasan meşayihinden idi; Türk vilâyetlerine gidip ticaret yapardı; sonra vazgeçti; takva ile meşgul oldu. Gene bu zat için, başka birisinden naklen: «Şakik b. İbrahim, zengin idi; fityan ile muâşere edip yigütlük ederdi ve sayd-ü şikâre mail idi. Türklerle birçok muharebelere bulunmuştur» diyor. Ayasofya Kütüphanesindeki 1712 No. 1 yazma, yaprak 16 a Aynı müellif, Ebu Abdurrahman Hatem b. Yusuf Ahtem hakkında da: «Horasan meşayihinin ekâbirindendir. Şakik-i Belhî tilmizi ve Ahmed b. Hazraveyh üstadıdır. Hâmidden hikâyet olunur ki, demiş ki: baz, gazevatta hemrab idim; beni bir türki, tutup boğazlamağa yatırdı; asla kalbime ıstırap gelmeyip hatırım onunla meşgul olmadı; belki, Hak Taâlâ'nın hükmüne nâzır ve ahkem ül-hâkimin fermanına hazır idim. Bu halette ki, ol, bıçağını önünden çıkarmağa meşgul idi, bir ok dokunup, üstümden düştü; ol, helâk olup ben, halâs oldum» dediğini hikâye ediyor. Aynı eser, yaprak 19 a.

Medinede H. 148=M. 765) imametine kail olduklarından, İsmailiyye namını da alırlar. Bunlarca, haftanın günleri, semalar ve büyük yıldızlar yedi olduğu gibi, Peygamberler de ((*Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, İsmail b. Ca'fer* ki buna *Muhammed-i Tam* da derler) olmak üzere yedi olduğundan, kendilerine «Seb'iye» de denir³⁰. İmamların adedini de, yedi kabul ederler. İmam-ı Mes-tur'a kail olduklarından, veyahut, *Kur'an*'ın ve *Hadîslerin* asıl matlub olan tarafları, bâtınları olduğunu iddia ettiklerinden, kendilerine «Batıniyye» ve dâîlerinden, *Hamdan Karmat*'a nispetle, «*Karâmita*» ve «*Melâhide*» namları da verilir. H. 201 (M. 816) tarihinde Azerbaycan'da zuhur etmiş olan *Bâbek*'e nispetle, *Bâbekiye* ve *Abbasiler*'in siyahlar giymelerine mukabil, kıyıları sırasında, *Bâbekilerin* kırmızı elbiseler giymiş olmalarından dolayı, *Muhammere* dahi denildiği gibi, *Müzdek*'in lakabından alınan «*Hurremiye*» adıyla de anılırlar. Halkı aklı tasarrufattan men ile İmam-ı Masum'un ta'limine raptettiklerinden dolayı, bunlara «*Ta'limiye*» de denir³¹.

İşte bu şekilde, karışık inanç ve akidelerle ortaya çıkan bu *Fatîmî Devleti*, muntazam bir teşkilâtla çalışmaya, muhtelif din ve mezhebe salık zümrelerle temas geçmek, Abbasî hilâfetini ortadan kaldırmak ve ehl-i sünnet inanışına mugayir olan akidelerini her tarafa yaymak için etrafa davetçiler (dâî) göndermeye başlamıştır. Bunların Horasan taraflarına gönderdikleri meşhur dâî *Hasan Sabbah*'ın, *Alamut Kalesi*'ne yerleşmesi H. 483 (M. 1090) yılındadır. *Hasan Sabbah*, burada, uzun müddet yaşadktan ve faaliyette bulunduktan sonra, H. 518 (M. 1124) tarihinde vefat etmiştir. Gerçi *Hasan Sabbah*, Selçuk hükümdarı *Melikşah*'ın (saltanatı M. 1072—1092), kendisine, ortaya attığı yeni dini terkedip, padişahlara karşı isyandan ve etrafa dâîler göndermekten vazgeçip islâm dinine dönmesi için yazdığı mektuba verdiği cevapta, Abbasî halifelerini, mürüvvet ve fütüvvet ve müslümanlıktan hariç bulunduğunu³² söylemekte ise de, gerek

³⁰ Fütüvvetnamelerdeki yedili tasnif için bak. Yahya b. Halil b. Çopan ül-Bulgarî, Fütüvvetname ve Sellem, Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Kütüphanesi, 46458 No. lı yazma nüsha, yaprak 6 a-b. Burada müellifin, zayıf mesnetlerle yedi rakamı üzerinde durması «İmamiye Mezhebi» akidelerini hatırlatmaktadır. Bu mezhebe göre imam yedidir ve şunlardır: 1 — Ali, 2 — Hasan, 3 — Hüseyin, 4 — Zeynelabidin Ali, 5 — Muhammed ül-Bâkır, 6 — Ca'fer-i Sadık, 7 — İsmail, yahut, Muhammed üd-Tam. Bunlar hakkında daha fazla malûmat için, bak. İslâm Ansiklopedisi, «İmam» ve «İsna Aşeriye» maddeleri ve Halil Edhem (Eldem), *Düvel-i İslâmiye*, ss. 84; ve Şehristanî, *Milel ve Nihal* tercümesi, 1263 Mısır tab'ı, ss. 38 vdd.

³¹ Bak. Mehmet Şerefüddin (Yaltkaya), *Fâtımiler ve Hasan Sabbah*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, birinci sene, s. 4, ss. 1-12, İstanbul, 1926.

³² Melikşah'ın mektubu şudur: «Hasan Sabbah bilsin ki sem'i hümayunumuza vâsıl olduğu veçhile ortaya sen, yeni bir din ve millet çıkarmışsın; ve insanları aldatıyorsun ve zamanın padişahına isyan niyetindesin ve cabil dağılıları başına tophiyarak tabiatlarına mülâyim sözlerle onları her istediğin kimseyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Mülk ve milletin kuvveti ve din ve devletin nizamı kendileriyle müstahkem olan hulefâ-i islâm hakkında ta'n ediyorsun. Bu dalâleti terk ile Müslüman olman lâzımdır; yoksa üzerine gönderilmek üzere kesif bir ordu hazırdır. Cevap vermeğe kalkarak zinhar kendini varta i belâya atmıyasın ve kendi canına ve tâbilerine acıyasın ve elindeki kalenin müstahkemliğine mağrur olmıyasın; ve hakikaten bil ki, elindeki «*Alamut*» kalenin burçları, göğün burçlarından olsa inayet-i ilâhiye ile, hâk ile yeksan ederim». Hasan Sabbah'ın buna cevabı, Abbasî Hilâfeti'nin her türlü harekât ve faaliyeti hakkında isnatlarla dolu, kendi mezhebinin ve tuttuğu yolun doğru olduğunu ifade eder mahiyette, uzun ve enteresandır. Aslı, Halis Efendi kütüphanesi 309 No. lı yazma mecmua içinde bulunan Arapça metni, M. Şerefüddin (Yaltkaya), İlahiyat Fakültesi Mecmuası, s. 4, ss. 23 ten itibaren tercüme ve neşretmiştir.

mektuptaki diğer mütalâaları, gerekse ef'al ve harekâtı, kendisinin, bu vasıflardan mahrum bulunduğunu göstermektedir.

Fütüvveciliğin, Batınîler'den neş'et ettiği meselesi, herhalde, şia fırkasının İmamiye koluna sâlik bulunan Abbasî halifesi *Nâsır Lidinillahın* tanzim ettirdiği fütüvvetnamelerdeki şecerelerde zikredilen *Ali* ahfadının isimlerinin bulunmasına istinat edilerek ileri sürülmüş olacak; halbuki *Şehabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî*'den evvel yazılmış fütüvvetnamelerde, Risalei *Kuşeyri*'de sahavetini anlatmak için geçen, *Zeynelabidin* (vefatı H. 94=M. 712) hariç, İmamiye ve sair şia mezheplerinin kabul ettikleri imamlardan hiç kimse hakkında ve, ehl-i sünnet kaidelerinden dışarı hiçbir kayıt yoktur.

Şia fırkasının İmamiye koluna sâlik bulunan *Halife Nâsır Lidinillahın* tanzim ettirdiği fütüvvetnamede de tam Batınî denecek bir hüküm mevcut değildir³³.

Şehabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî'den başlayarak, ehl-i fütüvvetin giyeceği elbiselerin renklerinden bahseden bütün fütüvvetnamelerde, kızıl ve sarı renk, *şeytan* ve *firavun* donları (renkleri) ifadesiyle, menfur bir elbise rengi olarak tavsif edilmektedir. Bu iki rengin menfur sayılması sebebinin, biraz evvel yukarda, kaydettiğimiz gibi, Abbasîlerin siyahlar giymelerine mukabil, kıyamaları sırasında, Bâbekîlerin kırmızı renkli elbiseler giymeleriyle ve, *Fatimîlerin* bayraklarının renginin sarı olmasıyla³⁴ alâkalı bulunması düşünülebilir. Bu hususta tetkikatta bulunanların hiçbiri, fütüvvetnamelerdeki bu noktaya temas etmemişler ve nazarı dikkatlerini de celbetmemişler.

Bütün bu hususlar göz önüne alınırsa, fütüvvecilikte Batınî unsurların bulunduğu dair ortaya atılan fikirler, haricî görünüşe nazaran ve hiçbir esaslı delil ve emare gösterilmeden verilmiş bir hüküm gibi görünmektedir.

Fütüvveciliğin, mahiyeti, eskiliği ve sofîlerle sıkı münasebeti hakkında, kaynakların verdiği malûmata göre, hattâ sonraları, Batınîlik propagandalarına karşı, daha evvel de, bu neviden olan ehl-i sünnet inancına muhalif zümrelere karşı meydana getirilmiş bir müessese olarak nazarı itibara alınmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bundan sonraki yazımızda, bu hususa dair mevcut deliller üzerinde duracağız.

³³ Bak. Şehabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî, Risalet ül-Fütüvvet, İstanbul, Ayasofya kütüphanesi, 2049 No. 11 yazma, yaprak 154-181.

³⁴ Bak. Kalkaşendî, Subh ül-A'şa, 1918 Mısır tab'ı, cilt XXIII, ss. 244. Kur'anda da sarı renk, kurbanlık bir sığırın rengi olarak geçmektedir, II, 69.